



Əkbər Əlioğlu,  
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Müasir bədii nəsrimiz istər mövzu, istərsə də bədii dil və forma mükəmməlliyi baxımından dünya ədəbi prosesi ilə tənlənməyə doğru inkişaf tendensiyasını uğurla davam etdirməkdədir. Bu nəsr üçün əsas xarakterik kodlar "gizlin poetika" biçimində cümlələrin miqyası, "dərinliyi", burada lirik-psixoloji, lirik-dramatik və fəlsəfi qatların çulğışması, təqdim olunan obrazların dərin təfəkkür adamı təsiri bağışlaması, çox hallarda isə əkslik və paralelliklərin, oynaq düşüncə çevikliyinə dayaqlanan fərdi üslub rəngarəngliklərindən ibarətdir. Belə komponentlərlə müşayət olunan bədii dil qatlarını mükəmməlliklə əsərdə nümayiş etdirmək, oxucu düşüncəsini gərgin etnetji blokunda saxlamaq hər yazara nəsib olmur. Bunun açarı çox böyük zəhmət və fitri qabiliyyətin əlindədir. Fitri istedadın məhrum olanlar belədə əlinə qələm almamalıdır? Təbii ki, bu mümkün deyil. İstedadın minimum səviyyədə olması, geniş zəhmət və mütləhi hesabına region çəpərlərini aşma bilərəklər əsərlər yazmaq, hətta əcnəbi ölkələrdə çap olunmaq mümkündür. Görəkdir ki, qələm yaradıcı təfəkkür sahibinin əlində olsun. Hansı janrda, hansı formada, hansı mövzuda, hansı ictimai-siyasi baxışlar, etik-estetik davranışlar məkanında yazılmasından asılı olmayaraq oxucu auditoriyası qazanılması üçün əsasını bədii fikrin, təsvirin emosional, metaforik çəkisi, təbiəti təşkil edir. Bununla sərbəhləri görünməzdir, hüdudsuz, tükənməzdir. Zaman təfəkkür qatlarının kimdə dərin, kimdə üzde olduğunu, ədəbi tənqidsiz belə asanlıqla ələyib yağlı yağlıq, ayrıntı ayrıntıdır, kimlərsə tarixin arxivinə, kimlərsə bütün zamanların yaddaşına yönləndirir.

Təhlilçi kimi haqqında söhbət açacağım "Ağrıların kölgəsi" (Südəbə Sərv: "Ağrıların kölgəsi. "Mücrü" nəşriyyatı. 2023) sənədi romanına bu giriş sözümünün tam ciddi mənada aidiyyəti yoxdur. Ona görə ki, müəllifin - Südəbə Sərvinin yazıçı qələmi göstərilən kriteriyaları doğrulda bilməyib. İdeyanın müasirliyi, mövzunun operativliyi, üslubu çəpərliliklə, rəyçilərin qeyd etdiyi kimi "oxunaqlı dildə yazılmasıyla", "qeyri-ənənəvi novator üslubuna" malikliyilə roman, həqiqətən, yaxşı təsir bağışlayır, oxumağa dəyər. Yəni bu romana əsasən qətiyyətlə israrlı ola bilər ki, Südəbə Sərvində fitri istedadın işartısı görünməsə də, istedad deyilən bir şey var. Demək qələmi daha həssaslıq və məsuliyyətlə itiləməyə dəyər. Elə buradaca yazıda

əlavə gəzişmələrə yer ayırmadan son nöqtəni qoymaq olardı. Lakin bu nöqtə romanın sonluğuna qoyulmuş nöqtənin daşdığı missiyaya bənzəməz. Deməli, romanda nəşə var. Bu var açıqlanacaq, təhlilə cəlb etmək zərurəti yarandıqından təfərrüata varmaq istərdik. Bir də ona görə ki, yazıçı qənclik illərindən tanıyıram və şeirlərini bəyənmişəm. Və sevinmişəm ki, doğduğum Göyçay torpağı, nəhayət ki, şair qızını yetişirdi, hətta iftixar hissi keçirmişəm ki, gözəl xanım Göyçaya məxsusdur.

"Ağrıların kölgəsi" yuxarıda qeyd etdiyim kimi, mövzu operatorluğu, ideya müasirliyi baxımından digər yazarlara örnəkləndirmək missiyasına biçimlənmişdir. Elə mövzular var ki, tarixilik baxımından özünün bədii əksinə qovuşmaq üçün uzun zaman kəsiyi tələb edir. Belədə kimsəni gecikməkdə qınağa çəkmək gərəkməz. Operativlik göstəriləri isə səcdəyə dəyməz, amma oxunaqlığı baxımından Nüşabə Məmmədli və Gülxan Pənahın bədii nəsləri mövzu baxımından Südəbə xanımında olduğu kimi Qarabağ savaşını fonunda yazılabilir və

duygularına görə bəzi heyvanlaşmış adamlara nümunə ola bilər və bu cəhətdən onlarla bağlı sətirlər təsirlidir, ibratəmizdir.

Romanda professor Fəxrəddin Türkelli və yazıçı paralelliyi hadisələrin içində olmaq, ona istiqamət vermək, ondan təyinat gözləmək missiyasına yaxındır. Burada müəllif bir obraz kimi həm təqdim olunur, həm də təqdim edilir. Belədə o, özünü bir yazıçı kimi təsdiq etməkdən əlavə, eyni zamanda bir dərəkəş, tarixi gerçəkliyin ağrılarını fərdi yaşantı kimi qəbul edən ziyalı və bütv Azərbaycançılıq məfkurəsini mənimsəmiş bir turançı vətəndaş xislətində təsiri bağışlayır. Romanın ümumi ruhuna bu cür gəzişmənin həpması qeyri-adi novator üslubuyla təyinlənməlidir. Bu, ağrıların kölgəsi metaforasının təsir gücünü artırmaqla onun əyanılığını daha da canlandırmışdır. Burada öz əksini tapmış digər bir uğurlu komponenti qeyd etməmək mümkün deyil; xəyallandıran, gözə görünmədən - ilğımdan istifadə yerinə düşmüş tapıntıdır. İlğım bir obraz kimi bədii ədəbiyyatda insan aləminin, onun psixoloji durumunun

S.Sərvinin məqamı getdikcə əsərə tarixi sənədlərə müraciət etməklə, konkret rəqəmlərlə danışıqla, Şamaxı əməliyyatına başçılıq edən cinayətkar ermənilərin adlarını çəkməklə romanın sənədliliyinə əlavə möhür vurmuş, nəticədə statik publisistikanın imkanlarından çəkinməmişdir. Əsərin məzmun xarakteri və sənədliliyi qeyd etdiyimiz statik-publisistikanın məqamı olduğuna zəmanət verə bilər.

Bununla belə düşüncəməzlə əks qütblə görünən bir məqamı pərdələmək istəməzdik. Belə ki, göstərilən statik rəqəmlərin, birinci və ikinci Qarabağ şəhid və qazilərinin anılması romana sanki əlavə yarlıq təsiri bağışlayır, iki-üç səhifə ilə kifayətlənmək olardı. Bu cür geniş eyforistik anının nəyə istiqamətləndiyini də hiss etmək çətin deyil. Mükəmməllik baxımından romanın bu detallardan təmizlənməsi işin xeyrinə olardı. Təqdimatda çıxış edən Anar müəllim də bunu vurğulamışdı. Hətta dialoqların, epik-dramatik, liro-dramatik kanonların geniş mənada ictimai-fəlsəfi, bədii estetik-vüsətine

## "AĞRILARIN KÖLGƏSİ"NDƏKİ GÖRÜNTÜLƏR

təqdir olunublar. Bu yazarların sənətkarlıq şaristəsinə bərabərlik işarəsi qoymaq, yaxud güclü-zəif əksliyi yaratmaq niyyətindən tamamilə uzaqam. Zaman ən böyük adil hökmdardır. Bununla belə S.Sərvinin romanını təkə onun verdiyi adın məntəli ifadə imkanına görə şərfələndirməyə dəyər. Bundan əlavə onun "qeyri-ənənəvi novatorcu" üslubuna bədii-publisistik notların həpmasını da bu yenilikçiliyin təzahuru kimi başa düşmək olar; Qarabağ savaşının ikinci mərhələsi, şəhidlərinin anılması, milli qəhrəman, qazilərin anılması əsərin ümumi ruhunda məntəqi cəhətdən əsaslı görünür. Bu nöqtəyi nəzərdən romanın sənədliliyinə müəllif sədaqəti tədqirəlayıqdır. Aşkar hiss olunur ki, müəllif əsəri yazanaqəd gərgin axtarılıq yolu keçmişdir. Südəbə Sərvinin bədii sənətkarlıq nümayiş etdirməsinin əsası isə onun təqribən yüz illik zaman kəsiklərini əsərin əvvəlində və sonunda inandırıcılıqla görüdügə bilməsindədir; həm tarixi gerçəkliyin təkrarı, həm də fəal həyat yollarının bir-birinə qaynaqlaşması yönəmində.

Təbii ki, romanda bir neçə yerdə epizodların - Saritel, köpək sədaqəti və "qəhrəmalığı", Məşədi Hilalın qətiyyəti, doğuluş - dünyəvi məzmun daşması və buna uyğun müəllif təhkiyəsinin, dialoqların, məzmun dərinliyinin boy göstərməsi arenasının artımlığına xidmətə yönəlmiş və müəllifi öz istəyinə qovuşdurmuşdur. Bu təyinatlı hadisə və dil qatlarına sahib çıxmaq yazıçının bəşəri məzmunlu, ideali zəngin yaradıcılıq potensiallığı qazanmasına rəvac verə bilər. Xatırladım ki, Südəbənin Sariteli mənə gənc yazar Vüsal Nurinin Qaraqaşlısını ("Qaraqaşlı" romanı) xatırladı. Südəbənin təsvir etdiyi heyvanlar sahibinə sədaqət

zənginlik və mükəmməlliklə təsvirində çox effektiv təsvir və təqdim vasitəsidir. Belə bir ilğımın daha klassik ifadəsinə yenə də gənc yazar Vüsal Nuri özünün "İlğımda çimən atlar" romanında ustalıqla vermişdir. Komutan Mehmetciyin qəbri önündə baş tutan bu ilğım romanın aparıcı sjet qatlarına keçid üçün düşünülmüş qeyri-adi bədii üsuldur, dəyərli sənətkarlıq məziyyəti hüququndadır. Məhz bundan sonra yeddi yaş tamam olan Fəxrinin (prof. Fəxrəddin - Ə.Ə.) həyat hekayəsinə rəvac verilir; hadisə və qırğınların epik sıralanması, məşət qayğılarıyla tarixi olayların çulğışması və bunların obrazlararası münasibətlərdə təsviri, təhlili və yürüdünlə mühakimələr zəncirvari bağlarla sıralanır, kolliziyaların məntəqi davamlılığı və toqquşması dəqiqliklə bədii həllini tapır. Müəllif bu baxımdan Bakı qırğından Şamaxı qırğına keçidi tarixi ardıcılıqla təqdim etmiş, tarixi gerçəkliyin ictimai-siyasi mahiyyətini bəşəri informasiya mənbəyi kimi təqdim edə bilmişdir. Erməni vandalizminin əsil simasını, xislətini dəyərli fakt və hadisələr fonunda açıb göstərmişdir. Əhməd əfəndinin qapıbir qonşusu namərd Xaçaturun iblisənə, minsifətli siması dəhşətlidir, Bakı hadisələri fonunda islam mədəniyyəti və əxlaqına, milli mental dəyərlərə xas Məşədi Hilalın göstərdiyi qeyrət və qəhrəmanlıq nümunəsi isə rıqqətgətirici və ibrətverici bir əməldir. Eləcə də müəllifin etnik xalqların Vətəni erməni colladlarından təmizləmək üçün silahlanaraq mübarizə səngərlərinə atılmaları və qəhrəmanlıqlar göstərmələrinə də toxunmaqla əsərin ideya siqlətinə dünyəvilik qazandırmışdır. Bütün bunlar bütv halda romanın dəyər və təsir artımına istiqamətlənməklə oxunaqlılığını təmin etmişdir.

çəpər çəkməsinə, kölgə salmasına da etiraz etmək mümkündür. Girişdə qeyd etdiklərimiz, eləcə də indi sıraladığımız arqumentlərə romanda daha yüksək, daha mükəmməl bir ucalıqda duruqlaşsaydı xəsisliklə göstərilən təqdim etdiyimiz bədii məziyyətlərin təqdimatına yer qalmazdı. Və təbii ki, roman bundan qazanardı və fitri istedad yarlıqı da ədibə ünvanlanardı. Biz bu cür düşünür, bu cür yazdıq. Bu mənada kiçik həcmli roman haqqında təfərrüatlı, bəlağətli danışıqla hacət yoxdur.

Bütün deyilənlərə baxmayaq, romanda elə cəhətlər də müşahidə olunur ki, üstündən sükutla keçiləsi deyil: Roman müəyyən mənada Mehmetciklə başlayıb, onunla da tamamlanır, buna görə də əsərin onurğa sütununu bu faktla da bağlamaq olar. Belə ki, əsərdə Mehmetcik var, demək Nuru paşa var, Nuru paşa varsa, "bir millət, iki dövlət" var. Mehmetciyin uzun illər qəbrinin ziyarət edilməsi (bu epizodu romanın ekspozisiyası hesab etmək olar) "bir millət, iki dövlət" in genetik kodlarının yaşadılması, özəlliyi, birliyə sədaqətinin təntənəsidir. Yazıçı bu mənada qardaşlığın, köməyin duyğusallığını sərgiləyib.

1918-ci il terrorizmi, vandalizm və soyqırımını müəllif realist qələmin gücüyü ilə canlandırb. Bir fakt: Bir nəfər erməninin on nəfər azəri qızını, eləcə də digərlərinin üç nəfər azyaşlı qızı zorlamalı bizim şərəf tariximizə ən böyük ləkə kimi səciyyəli. Ədib bu faktları bədiyyat örpəyinə bükməklə "Türk unuqanlılığına görə məğlubiyət qapısını açıq qoyur", dilemmasını bir daha sadalandırır, "keçmişini bilmədən, gələcəyin səni topa tutar" tarixi gerçəkliyi başımız üstə dalğalandırır.



# “AĞRILARIN KÖLGƏSİ”NDƏKİ GÖRÜNTÜLƏR

Romanda belə bir cümlə var, - “Atalar deyiblər, düşməne o qədər güzəştə get ki, işini yola verəsən, o qədər getmə ki, qorxaq hesab edilib onu qudurdasan”. Əhməd Əfəndi öz ailəsilə qudurmuş silahlı ermənilərin əhatəsinə düşür; özü silahlı, gəlini Gülbuta isə ağır zahıdır, doğhadoğdadır. Onun qoçaq, ismətli, görüb-götürmüş zirək Almasını (Almaxanım) ermənilər güllələyir, körpəni özü tutmalı olur. Yağılar onu da, gəlini də güllələyir, təzəcə doğulmuş Ümidi isə süngüyə küçirirlər. İki erməninəni ayaqları altında tapdalayıb öldürən “sarı-sarı saçqları, par-par yanan ahu gözlü Sarıtelin - məşhur Qarabağ atının bədəninəni güllələr deşik-deşik edir”, kiçik Fəxi isə üç gün gecə-gündüz ac qalaraq, susuz yataraq sağ qala bilir.

Müəllif bu hissələri situasiyaya uyğun dil komponentləri ilə təsvir etdiyindən çox təsirlidir. Mənim üçün isə üçqat təsirli oldu; həyatda öz yaradıcılığım ilə bağlı olaraq iki dəfə qeyri-adi təsirə qapılmışam. Ədəbiyyat adamları yaxşı bilir, - Balzak Qorio Atanın ölümünə vay-şivən qoparır, “Qorio Atan öldü” qışqıraraq hönkürür. Təsadüfə baxın, mən də sevimli qəhrəmanım Gülcahanın (“Kərkicahanlı Gülcahan, yaxud, əsirin əsəri” povesti) ölüm səhnəsinin təsvirini bitirən kimi stuldan qalxıb yan otağa tələsdim, - qəhər məni boğdu, gözlərimdən iki damçı yaş qopdu. İndi isə budur. Səhər növbəti poemanın doğuluş bölməsini bitirib günorta Yazıçılar Birliyinə - “Ağrılarının kölgəsi”nin təqdimatına getdim. “Qeyd edim ki, on ildən artıq idi ki, Südəbə xanımla qarşılaşmırdım. Həmin günün gecəsi romanı bir oturma oxudum. “Heyrət ey büt...”nidası təqdim edəcəyim assosiyasiya qarşısında bəlkə də zəif görünür; - Südəbə xanımın romanında bu doğuluş məsələsi, hansı şəraitdə və necə baş verirsə, mənim poemamda da həmçinin eləcə təsvir olunub. Səhər tezdən telefonunun nömrəsini əldə edib ona zəng etdim. Və həmin bölmədən bir parçanı oxudum. Çox təsirləndi.

Əsərin əsas aparıcı surətlərini - Fəxrədiin , yazıçı (Südəbə xanım), Əhməd Əfəndi, Almaxanım, Gülbuta, Məmməd və Abbas müəllim - təhlilə cəlb etmədən deyə bilərik ki, müəllif obraz yaratmaq, fərdi-psixoloji aləmlərini canlı, hərəkətdə təsvir etmək baxımından yaradıcılıq potensialını daha da səfərbər etməlidir. O, buna təşəbbüs göstərsə, daha sanballı əsərlər yaratmağa gücü çatır. Onun buna nəinki, haqqı, bədii görüşləri, Tanrının bəxş etdiyi istedadı və gərgin zəhməti zəminlik verir. Əsas məsələ daha şövqlə, inadkarlıq və hazırlıqla masa arxasına keçməkdir. Beləcə Tanrı və əlahəzrət söz səni öz ardıyla elə əsrarəngiz fikir və duyğular aləminə salar ki, burada özünü təsdiq üçün hər cür münbit şərait sənə yol açacaqdır.

Əsas məsələ on-onbeş kitab yazıb nəşr etməkdə deyil. Məsələ Yusif Səmədoğlu, İsmayıl Şıxlı kimi sanballı bir əsərlə də ədəbi prosədə ədəbi hadisə yaratmaqdadır, ədəbiyyatın inkişafında yeni istiqamət verə bilməkdir. “Birin yüz olmasın, yüzün bir olsun” tövsiyyəsini çiyində həmişə yaraq kimi saxlamaq lazımdır. Onda qəbul edəcəksən ki, on çilidlik əsasında bir çilidlik, ya bir-iki şeirinlə də adını ədəbiyyat tarixində əbədiləşdirə bilərsən. Söhbət əsl ədəbiyyat yaradandan gedir, eləcə də özüm də daxil olmaqla “əsl” yazardan yox.

Qazandığın təcrübəyə, zəhmətsevərliyinə və istedadına güvənərək deyirəm; Südəbə xanım, Sizin can sağlığı və yeni yaradıcılıq onalığınız-dirçəlişi arzulayıram.